

Sekuritizace zespodu. Jak politiky nulové tolerance utvářely český sociální systém

Securitization from below. How zero tolerance policies shaped Czech system of social protection

Abstract

Securitization is usually understood as the result of discursive practices in which certain groups (or phenomena) are identified as an existential threat to a state, society or a particular community. In European countries, such practices target, among others, the Roma, and are not limited to the security forces, but enter other areas of public policy, culture or media. This article focuses on local anti-Roma policies of so-called zero tolerance in North Bohemia and their impact on national level. It examines a specific situation where local actors use social policies as a part of securitization practices. Social policies are no longer seen as an instrument of social protection, but become an instrument of control over undesirable populations, especially poor Roma. The article shows how the methods and internal logic of these municipal “zero tolerance” policies shaped the Czech social system and the general discourse on Roma and social protection in the Czech Republic over the last two decades.

Key words

Roma, securitisation, welfare, zero tolerance, social exclusion

Jak citovat

Pospíšil, F., Trlifajová, L. 2023. Sekuritizace zespodu. Jak politiky nulové tolerance utvářely český sociální systém. *Romano džaniben* 30 (2): 15–39.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10461869>

1 Filip Pospíšil působí jako analytik v Centru sociálních služeb Praha a v Centru pro společenské otázky – SPOT. E-mail: filip.pospisil@centrumspot.cz

2 Lucie Trlifajová působí na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy, Katedra veřejné a sociální politiky a v Centru pro společenské otázky – SPOT. E-mail: lucie.trlifajova@centrumspot.cz

Úvod

V loňském roce (2022) uplynulo dvacet let od chvíle, kdy lídr ústecké oblastní organizace ODS a někdejší generální konzul České republiky v New Yorku Petr Gandalovič vyhlásil za hlavní prioritu komunálního volebního programu své strany „nastolení atmosféry nulové tolerance“ v Ústí nad Labem. Volební program ústecké ODS sliboval, že bude navýšen počet městských strážníků o několik desítek a zavedena „praxe nulové tolerance“ pro všechny přestupky, drobnou majetkovou trestnou činnost, porušování čistoty, pro sprejery, pro neukázněné majitele psů, bude požadováno dodržování dopravních předpisů a nikdo „také nebude mít možnost dlouhodobě neplatit nájemné či uložené pokuty“ ((rup) 2002). Slogan nulové tolerance v místních volbách zabral a primátor Gandalovič se následně se stejným heslem (neúspěšně) pokusil získat i pozici místopředsedy ODS. Vyhlašování či prosazování politik tzv. nulové tolerance se od té doby stalo součástí místních politik v desítkách českých měst.

Článek analyzuje tyto (někdy jen deklarované) místní politiky nulové tolerance. Zkoumá je v kontextu neoliberální sekuritizace české společnosti, rostoucího etnického napětí a diskriminace a celkové transformace chápání i realizace sociálních politik na místní i státní úrovni. Demonstruje, jak se na místní úrovni sociální politiky transformují z nástroje ochrany na nástroj kontroly populace, a to zejména chudých Romů. Dokládá také, jak se metody a vnitřní logika lokálních politik nulové tolerance v průběhu posledních dvou desetiletí přenášely na úroveň celostátní. V neposlední řadě se v článku pokoušíme rozkrýt některé vztahy mezi protiromskými politikami tohoto typu v české společnosti na místní i celostátní úrovni a dominantním neoliberálním diskurzem posledních desetiletí. Zkoumáme přitom role různých aktérů při modifikaci dominantního neoliberálního diskurzu a způsoby, jakými tyto intervence přispívají k rasizaci společnosti. Tomuto zkoumání diskurzivních praxí ve shodě s mnohými lingvisty (viz např. Fairclough 1989, Wodak 1989) a společenskými vědci (např. Foucault 2002, 2005) přikládáme hlubší význam, protože jsme přesvědčeni, že pomáhají produkovat a reprodukovat mocenské vztahy ve společnosti.

Tento text vychází z kombinace několika výzkumných metod a analýzy širokého spektra primárních i sekundárních dat. Hlavním zdrojem dat byl etnografický výzkum v některých municipalitách hlásících se k politikám nulové tolerance, především v Litvínově a Duchcově, realizovaný autory textu během opakovaných návštěv v letech 2014–2017.³ Důležitým zdrojem textu je také analýza sekundárních dat, zejména výzkumů zpracovaných pro Agenturu pro sociální začleňování, stanovisek a výzkumů Veřejného ochránce práv, vládních

3 Článek přitom dále rozvíjí také naše nová zjištění publikovaná ve studii zpracované pro *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* (Trlifajová, Pospíšil 2023).

dokumentů vztahujících se k oblastem sociální politiky a ochrany lidských práv, dokumentů vztahujících se k bezpečnostní a sociální politice vybraných místních samospráv, dále analýza dokumentů Parlamentu ČR, zejména stenografických záznamů Poslanecké sněmovny a mediální analýza článků v českých regionálních a celostátních médiích vztahujících se k tématu nulové tolerance. V přehledové části text vychází také z analýzy zahraničního kontextu nulových tolerancí zpracované pro Agenturu pro sociální začleňování Václavem Walachem (Walach 2014).

Kombinací těchto různých zdrojů a metodologických přístupů cílíme k zachycení vzájemně propojených procesů a mechanismů v několika rovinách, oblastech a smyslech. V analýze si zároveň všímáme jak mediálních či politických diskurzů spojených s nulovou tolerancí, tak i konkrétních praktik či politik, které byly do nulové tolerance zahrnovány. Usilujeme také o to, jednotlivé lokální diskurzy i praktiky zapojit do širšího kontextu, respektive sledovat jejich propojení s národními politikami a diskurzy i širšími nadnárodními procesy v oblasti sekuritizace, sociální oblasti a v oblasti (proti)romských politik. Chceme tak přispět k rozvoji poznání mechanismů sekuritizace, marginalizace, rasové diskriminace a vytlačování znevýhodněných skupin obyvatel, zejména Romů.

1 Zahraniční inspirace politik nulové tolerance

„... V Ústí však nulovou toleranci vzali vážně. Zdejší primátor Petr Gandalovič ví, jak se to dělá. Viděl to v New Yorku, kde působil jako český konzul, a stal se obdivovatelem tamního starosty Rudolpha Giulianiho, který tehdy snížil zločinnost ve městě na minimum. Však se mu také přezdívá „český Giuliani“. Nové pořádky v Ústí pocítili úplně všichni, nejen neplatiči nájemného...“ ((ves, jab) 2003)

Tento citát ilustruje význam newyorského vzoru při vyhlášení prvních politik nulové tolerance v Česku. Newyorští, především republikánští politici, jako Rudolph Giuliani, ji prezentovali jako cestu k obecnému snížení kriminality a zlepšení prostředí ve městě prostřednictvím posílení počtu policistů a zpřísnění postihů za běžnou kriminalitu a přestupky. Na téma nulové tolerance v newyorském prostředí a jejího následného šíření v americkém a globálním kontextu dnes existuje rozsáhlá akademická literatura, která k nulovým tolerancím z různých míst a období zaujímá podstatně kritičtější postoj. V souvislosti s diskusí o českých nulových tolerancích je vhodné některé z těchto kritik připomenout.

V první řadě nám tyto studie pomáhají upřesnit, co se vlastně pojmem nulová tolerance myslí. Heslo nulové tolerance se ve Spojených státech v širším měřítku objevovalo již koncem osmdesátých let, kdy se oficiální státní politikou stala „nulová tolerance vůči ilegálním drogám“. Samotný pojem je často spojován s výše

zmíněným New Yorkem a „newyorským zázrakem“, tedy souborem policejních opatření a technik, které byly v první polovině devadesátých let spojovány s poklesem trestné činnosti a ke kterému odkazují i někteří čeští stoupenci těchto politik. Po druhé polovině devadesátých let minulého století se termín nulová tolerance šířil nejen ve Spojených státech, ale i globálně. Jak ukazuje Loïc Wacquant (2009: 14–15) nebo Tim Newburn a Trevor Jones (2007: 231–232), významnou roli v „globalizaci nulové tolerance“, k níž došlo v letech a desetiletích následujících po „newyorském zázraku“, sehrály americké konzervativní a neoliberální instituce, jako například Institut Manhattan. S „nulovou tolerancí“ se setkáváme ve Velké Británii, Francii, Holandsku, Německu, Rakousku, Itálii, Španělsku, Norsku, Švédsku a mimo Evropu pak v Kanadě, Mexiku, Brazílii, Argentíně, Izraeli, Jižní Africe, Austrálii a na Novém Zélandu.

Podle Davida Dixona (2005) byl pojem využíván především v těchto hlavních významech: zaprvé jako „módní slogan“ vyjadřující odhodlání postupovat tvrdě v trestní sféře. Zadruhé jako synonymum pro důsledné vynucování práva ze strany policie bez ohledu na závažnost činu či přestupku. A zatřetí jako odkaz ke specifické policejní strategii, která spoléhá na posílení pěších hlídek, zaměřuje se na bagatelní přestupkovou činnost a využívá moderních technologií a statistických metod. Proklamovaným cílem této strategie je zvýšit „kvalitu života“ v daných oblastech, nebo předcházet závažnější trestné činnosti.⁴ Významy pojmu, společenské souvislosti, stejně jako podoby a dopady politik nulové tolerance se tedy v různých zemích lišily. Řada autorů z oblasti společenských věd se nicméně shoduje, že tyto politiky měly tvrdé dopady především na marginalizované populace, přehlížely sociální a širší společenské příčiny kriminality a deklarované přínosy těchto politik z hlediska poklesu kriminality nebyly nikdy řádně prokázány. Politiky nulové tolerance jsou například podle Mitchell (2011: 297) obecně charakteristické tím, že úzce spojují sociální a lokální problémy s menšinovými populacemi a *a priori* stigmatizují místa, která tyto populace obývají. Vycházejí z přesvědčení, že chudí a lidé s odlišnou barvou pleti než bílou způsobují svým chováním zvýšenou kriminalitu a nepořádek, a zároveň je podrobují většímu policejnímu dohledu. Tím působí jako sebenaplnující se proroctví.

K nejvýznamnějším kritikům nulových tolerancí v akademickém prostředí nepochybně patří již zmíněný Loïc Wacquant. V analýzách nulové tolerance navazuje na své předchozí studie sledující vztah mezi neoliberalismem a silícími tendencemi k trestání chudých. Pro Wacquanta jsou politiky nulové tolerance součástí širší mezinárodní výměny politických vzorců („neoliberální revoluce“), kterou charakterizuje globální důraz na posílení role trhu, deregulace ekonomiky, omezování sociálního státu a rozšiřování trestajících institucí. Posilování

⁴ V kontextu této studie pak pojem nulové tolerance nechápeme jako kritickou analytickou kategorii, ale odkazujeme k němu výhradně jako k výrazu, který v různých smyslech a kontextech používají místní aktéři.

represivní role státu přitom Wacquant přímo propojuje s omezením systémů sociální ochrany:

„Geografická a časová shoda v šíření [nulových tolerancí] potvrzuje mou hlavní tezi, že rozmach a posílení role policie, soudů a vězeňství v zemích prvního a druhého světa v posledních dvou desetiletích je nedílnou součástí neoliberální revoluce. Tam, kde se neoliberální revoluce bez omezení rozvíjí, vyžádá si deregulace nízko placené práce restrikcí sociálního státu, aby tak byl postindustriální proletariát donucen k přijetí prekarizovaných zaměstnání. Obojí následně vyvolává aktivaci a rozšíření trestající části státu, který má omezit a zvládnout městské dislokace způsobené sociální nejistotou na dně třídní a prostorové hierarchie, a obnovit legitimitu politických vůdců, kteří se zdiskreditovali svým souhlasem či přijetím bezmocnosti Leviatana v sociální a ekonomické oblasti.“ (Wacquant 2014: 79; zvýraznění doplněno, překlad FP)

K této tezi se v tomto článku ještě budeme vracet. Mimo jiné se pokusíme ověřit její platnost a případné limity v případě nulových tolerancí vyhlášených v českých městech.

2 Nulová tolerance a prostorová segregace v Česku

V zahraniční akademické literatuře byla dosud českým nulovým tolerancím věnována minimální pozornost. V kontextu sekuritizace Romů v Evropě pouze Huub van Baar konstatuje, že české samosprávy v uplynulých desetiletích vyhlášovaly nulové tolerance pod záminkami boje s „nepřizpůsobivými“ a nebezpečí spojeného s údajně se zvyšující kriminalitou. Tato argumentace podle van Baara legitimizovala zavedení protiromských politik, které přispěly k rasizaci chudoby (van Baar 2019: 179). V tomto ohledu lze říci, že van Baar navazuje na Wacquantovu tezi. V českém akademickém prostředí se tématu nulové tolerance věnovalo dosud jen nemnoho textů, přičemž šlo kromě v úvodu zmiňovaných případových a přehledových studií primárně o bakalářské nebo diplomové práce (Matysová 2016, Danovská 2018, Honysz 2012). Považujeme proto za podstatné nejprve podrobněji popsat, jak je termín používán v českém prostředí, v jakém kontextu se objevuje. V souladu se zaměřením tohoto článku se přitom primárně soustředujeme na ty diskurzivní praxe, kdy byly nulové tolerance spojené s bezpečnostní a sociální oblastí.

Jak ukazuje vstupní analýza zpracovaná pro potřeby vládní Agentury pro sociální začleňování (Ripka a kol. 2014: 47), výraz nulová tolerance se v českém kontextu objevil nejprve v roce 2000 v průběhu zasedání MMF v Praze, kdy byl za nulovou tolerancí označen přístup policie vůči porušování zákona ze strany demonstrantů. Od roku 2001 se pak začaly ve veřejném či mediálním prostoru

objevovat pojmy jako nulová tolerance alkoholu za volantem, nulová tolerance drog, nulová tolerance hazardu, nulová tolerance dopingu, nulová tolerance násilí na dětech a další. I když interpretace těchto diskurzivních praxí v souvislosti s rozvojem neoliberálních politik může přinést zajímavé výsledky, není předmětem naší studie. Ve spojení s bezpečnostní a sociální oblastí se termín nulová tolerance objevuje primárně na úrovni obcí. Jeho rozšíření se překrývá s obdobím, kdy začal být v první polovině nultých let na národní i místní úrovni v české společnosti častěji tematizován problém segregovaného bydlení Romů a jejich sociálního vyloučení.

Zviditelnění prostorových koncentrací Romů a poptávka po expertním řešení na národní úrovni se v této době protнула s důrazem veřejných politik na problém tzv. sociálního vyloučení, který souvisel s přístupovým procesem k EU. Na odborné a národní úrovni v prvních letech nového tisíciletí vznikaly na Úřadu vlády ČR strategické a analytické dokumenty, které zaváděly základní terminologii týkající se sociální inkluze a pokoušely se i o některé návrhy inkluzivních politik. Tyto dokumenty k termínu nulové tolerance neodkazovaly. Vycházely především z terminologie sociálního vyloučení a inkluze, kterou v té době prosazovala na evropské úrovni Lisabonská strategie (2000–2010). Jak upozorňuje například Kourachis (2020), zaměření na sociální vyloučení odráží celkové nastavení tehdejších sociálních politik na úrovni EU, které pod vlivem neoliberalismu kladlo důraz na tzv. aktivizaci nezaměstnaných, ekonomickou efektivitu a minimální intervence státu. Priorita boje se sociálním vyloučením, který jde ruku v ruce s bojem proti rasové nebo genderové diskriminaci, odráží důraz na řešení nejextrémnějších forem sociálních problémů a zaměření na problémy v individuální rovině, zatímco strukturální problémy, které zasahují daleko širší skupiny (prekarizace práce, financionalizace bydlení aj.), jsou v těchto politikách upozaděny.

V logice tehdy silného vlivu neoliberálních přístupů k sociální ochraně nebylo ani v českém prostředí prioritou sociálních politik potlačování celospolečenských nerovností nebo posilování sociálního státu. Naopak, na sociální dávky se tyto přístupy dívaly s podezřením jako na nástroj, který potenciálně korumpuje jejich příjemce. Do popředí se dostává princip „zásluhovosti“, nutnosti prokazovat individuální snahu pro získání podpory. V oblasti dávkových politik a politik zaměstnanosti dominance těchto přístupů zásadně ovlivnila zákon o pomoci v hmotné nouzi v roce 2007 a zejména pak tzv. sociální reformu z let 2011–2012. Změny vedly k postupnému zúžení podpory na nejchudší a nezaměstnané a její větší podmíněnosti, kontrole a také stigmatizaci příjemců (Trlifajová 2021). V tomto kontextu byl některými experty v Česku koncept sociálního vyloučení vítán jako nástroj, který sice klade důraz na intervence zaměřené na individuální úroveň, ale dává zároveň možnost mluvit o deprivaci ve více oblastech života, etnických, genderových

nebo kulturních odlišnostech, které jsou „mimo kontrolu“ jedince (Mareš, Sirovátka 2008: 273).

Při pohledu zpět se nicméně ukazuje, že v české implementaci koncept sociálního vyloučení zároveň napomáhal delegitimizaci systémů sociální ochrany a etnizaci chudoby. V souladu s neoliberální workfaristickou logikou převládající na národní a mezinárodní úrovni (priorita práce jako odpovědi na sociální problémy), je ve vládních dokumentech jako jedna ze zásadních příčin vzniku sociálního vyloučení pojmenována dlouhodobá závislost na sociálních dávkách a jako řešení prosazováno užší propojení výplaty dávek s aktivizačními opatřeními na pomoc se získáváním zaměstnání (viz např. MPSV 2004). Zároveň, jak ukážeme dále, docházelo při využívání tohoto konceptu ke zviditelnění určitých podob chudoby a posílení jejich propojení s etnickou identitou – Romy – a jejich prostorovou koncentrací. Tento proces byl také v českém prostředí spojen s přenášením zodpovědnosti na samotné „sociálně vyloučené“. Podobné uvažování se odráželo i v tehdy velmi živé akademické debatě o tzv. kultuře chudoby (Barša 2005, Jakoubek 2005), která zdůrazňovala sebepřilivající efekty zkušenosti chudoby a ve svém důsledku přenášela odpovědnost za tuto situaci na lidi, kteří jsou chudí/vyloučení. Jak dále ukážeme, obdobné narativy využívali na místní úrovni i proponenti politik nulové tolerance.

První Národní akční plán sociálního začleňování (2004–2006) přiznává určité strukturální příčiny vedoucí k sociálnímu vyloučení Romů, významný podíl ale připisuje i jim samým:

„Nejméně byli připraveni na příchod tržní ekonomiky. Mnozí z nich se již na trh práce nevrátili a adaptovali se na život na sociálních dávkách, který pro ně představuje jistý zdroj příjmu. Mnozí získali pouze špatně placená pracovní místa poté, co je ostatní odmítli. Příčinou byla jejich velmi nízká úroveň vzdělání a nízká kvalifikace. V minulosti nebyl u Romů význam vzdělání doceněn. Část Romů byla zatlačena do oblasti šedé ekonomiky, někdy v důsledku otevřené či skryté diskriminace. Určitá část Romů se zadlužila u soukromých osob, což někdy vedlo i ke ztrátě bydlení celé rodiny. Část Romů se živí nelegálními aktivitami. Otázkou je, zda dobrovolně či pod tlakem způsobeným bezvýhodnou finanční situací.“ (MPSV 2004: 20)

Jako řešení těchto problémů bylo prosazováno užší propojení výplaty dávek s aktivizačními opatřeními na pomoc se získáváním zaměstnání.

Obdobnou rétoriku měla i dobová (2006) celostátní kampaň Likviduj ghetta! humanitární organizace Člověk v tísni, která měla ambici poukázat na rostoucí problém prostorové koncentrace Romů a zhoršování jejich situace. Kampaň v té době označuje za důvody vzniku a přetrvávání romských ghett nejen procesy privatizace nebo diskriminaci Romů, ale i svéráznou kulturu jejich obyvatel, kde „narůstá společná apatie a neochota měnit svou nevýhodnou životní situaci“,

„[d]egradují i ti, kteří doposud měli aspoň minimální snahu svoji neutěšenou životní situaci řešit“, „obyvatelé jsou až na výjimky závislí na dávkách státní sociální podpory a jsou zcela neproduktivní složkou společnosti“ a „schopnější jedinci ožebračují ty méně schopné o základní finanční prostředky na živobytí“ (Člověk v tísní 2006). Částečně pod vlivem této kampaně, částečně pro potřeby zacílení evropských dotací došlo v roce 2006 k prvnímu mapování tzv. sociálně vyloučených romských lokalit (Gabal 2006). V následujícím roce probíhaly konzultace se zástupci ministerstev, krajských a obecních samospráv a nestátních neziskových organizací, na jejichž základě vznikla Agentura pro sociální začleňování, původně s přívlastkem „v romských lokalitách“. I přesto, že Agentura posléze z názvu slovo „romských“ vypouští, zůstává její zaměření na etnické podoby chudoby i nadále výrazné. I malá prostorová koncentrace Romů je v jejím působení i spolupracujícími lokálními aktéry vnímána a státem potvrzována jako problém (Hurrle et al. 2016).

V souladu s výše popsanými procesy se v Agentuře institucionálně ukotvuje proces, ve kterém se zájem veřejných politik zužuje na opatření cílená na malou skupinu lidí ohrožených chudobou (Kourachanis 2020) – v českém kontextu především na romské obyvatele segregovaných částí měst a obcí, takzvaných sociálně vyloučených lokalit. Myšlenkové propojení mezi chápáním sociálního vyloučení jako prostorové koncentrace Romů vedlo k tomu, že konzultanti Agentury působili v řadě obcí, které zároveň aplikovaly politiky nulové tolerance. Byť Agentura přímé diskriminační praxe na obecní úrovni odsuzovala, s těmito politikami ji zároveň spojoval důraz na lokální úroveň, individuální sociální práci a upozadění jiných podob chudoby a ekonomické nouze. Takto úzkým zaměřením docházelo ke zneviditelnění strukturálních problémů, které za prostorovou segregací a obecně marginálním postavením Romů stojí.

3 „Nepřízpůsobiví“ a neviditelnost rasy:

Diskurzy českých nulových tolerancí

České politiky nulové tolerance se šířily ve stejném období jako výše popsané procesy institucionalizace zájmu o „sociálně vyloučené lokality“. Společně vytvářely nové rámování sociální situace a problémů. V následujících odstavcích se budeme těmito rámcům věnovat, zejména centrální roli rasy/rasismu v těchto politikách a způsobům, jakými byla zneviditelnována.

Následující analýza rétorických figur, témat i kontextů využívání pojmu nulová tolerance ze strany místních aktérů vychází z mediální databáze vytvořené pro Agenturu pro sociální začleňování (Ripka a kol. 2014).⁵ Kromě toho využívá

⁵ Ta byla konstituována na základě fulltextového vyhledávání klíčového slova „nulová tolerance“ v celostátních a regionálních tiskových titulech v mediálním archivu Newton Media od ledna 1990 do prosince 2013.

také místní tisk (například radniční noviny) z měst či obcí, jejichž reprezentace se ve stejném období hlásily k nulové toleranci. Tyto tiskoviny byly shromažďovány v průběhu našeho terénního výzkumu (2014–2017) a vyhledávány online prostřednictvím běžných vyhledávačů. Takto pořízený soubor dat byl následně sémanticky analyzován se zaměřením na výskyt logických řetězců, či opakujících se klíčových slov a zásadních slovních spojení v textu.

Drtivá většina analyzovaných mediálních příspěvků k nulové toleranci je zaměřena na bezpečnostní oblast. Texty často obsahují vyjádření stoupenců nulové tolerance (v drtivé většině místních politiků), kteří varují především před rostoucí „drobnou kriminalitou“, „nárůstem počtu přestupků“, „narušováním veřejného pořádku“. Tato vyjádření jsou v některých případech doplňována i o anonymní hlasy „běžných“ občanů, kteří uvádějí, že se sami či někdo z jejich známých stali oběťmi trestného činu či přestupku. Motiv bezpečnostního ohrožení spojeného s vybranými skupinami obyvatel (především s Romy) se v textech týkajících se nulové tolerance objevuje dlouhodobě.

Od druhé poloviny nultých let se v textech týkajících se nulové tolerance stále častěji vynořuje motiv či logický řetězec „zneužívání sociálních dávek“. Téma omezování či kontroly zneužívání sociálních dávek se však vyskytlo již v souvislosti se slánskou nulovou tolerancí okolo roku 2005, a zejména pak litvínovským projektem nulové tolerance, kterému se podrobněji věnujeme v následující kapitole. Uvedené tematické rozšíření má několik zásadních důsledků pro charakter diskurzu. Přenáší původně převážně bezpečnostní diskurz do oblasti sociální, dochází tedy k sekuritizaci sociální oblasti, což také rozšiřuje okruh relevantních aktérů diskurzu (především o pracovníky sociálních odborů, sociální pracovníky, úřady práce apod.). Zároveň toto rámování podtrhuje důležitost zásluhovosti – ústředního tématu pro neoliberální politiky. Rozděluje, kdo patří mezi „slušné“ občany oprávněné pobírat dávky a kdo mezi „nepřízřusobivé“ či „neslušné“, kteří nepatří do místního společenství.

Již v nejstarších analyzovaných příspěvcích jsou jako původci „problémů“ označovány zvláštní skupiny obyvatel. Jedná se především o „nepřízřusobivé“, „neplatiče“, „problémové“, „vandaly“, „neslušné“, případně přímo o Romy. Tyto kategorie se v textech mnohdy prolínají či vzájemně zaměňují, a takové případy pak naznačují, že jak autoři textů, tak autoři v nich uváděných vyjádření vycházejí ze společného předporozumění o rasových příčinách bezpečnostních rizik. Typický příklad takového zaměňování kategorií, respektive chápání výrazů „problémový“ a „nepřízřusobivý“ jako zástupných označení pro Romy, představuje článek z krajského média ((toj) 2009, podtržení doplněno):

„Politiku tzv. nulové tolerance nepřízřusobivým obyvatelům lokalit zvaných ‚Šestka‘ a ‚Vagónka‘ před několika týdny vyhlásil přímo karvinský primátor Tomáš Hanzel. Ustavili funkční tým sestávající ze sociálky, odboru sociálně

právní ochrany dětí, strážníků včetně hygieniků, státní policie, občanského sdružení zastupující Romy a většinového vlastníka bytů v Novém Městě – společnosti RPG. Vedení města, policie, hygienici, vlastníci tamních domů a občanská sdružení včera svými podpisy stvrdili svoji vůli společně tyto nepřizpůsobivé jevy eliminovat.“

Již dřívější výzkum upozornil, že česká média v letech 2011 a 2012 referovala o Romech převážně ve spojení s kriminalitou (Křížková 2013). Romové byli podle zjištění autorky výzkumu zobrazováni obvykle v roli těch, kteří se kriminality dopouštějí, nikoliv jako její oběti. Obdobně si při analýze volebních programů a parlamentních rozprav z let 2006–2011 všiml Hejnal (2012), jak zejména zástupci pravicových stran ve sledovaném období propojují do významových řetězců označení „Rom“ a „nepřizpůsobivý“ v rámci obecně sdílené logiky, v níž „radikálně etnický, kulturně či sociálně odlišný Rom je z logiky svého romství odsouzen a sám sebe odsuzuje do marginalizované pozice, neboť se podle všeho „nechce přizpůsobit““ (Hejnal 2012: 62). Před zvýšenou frekvencí používání hanlivého označení „Cikán“ a propojování Romů s kriminalitou a údajnou nepřizpůsobivostí varoval na základě mediální analýzy rovněž Tomáš Urban (2012) nebo dopis Radě pro rozhlasové a televizní vysílání, odeslaný šéfkou Českého helsinského výboru Annou Šabatovou a novinářem Petrem Uhlem v září 2011 (Kavanová 2012). Samotné sdílené předporozumění ohledně údajných rasových příčin kriminality není v námi analyzovaných textech týkajících se nulové tolerance obvykle vyjádřeno explicitně. Mnohé z textů dokonce označení „Rom“ (nebo jeho pejorativní obdobu „Cikán“) a jeho další varianty vůbec neobsahují. Jak lze tuto absenci vysvětlit?

Ve zkoumaném vzorku lze nalézt řadu příkladů, v nichž aktéři prohlašují, že nejsou rasisté a demonstrují svou „barvoslepost“, tedy to, že údajně nerozlišují ve svých přístupech či politikách mezi Romy a Neromy. Při interpretaci těchto výroků je ovšem třeba vzít v úvahu nejen globální trendy charakterizované v Goldbergových konceptech, ale také specifickou historickou situaci České republiky ve sledovaném období. Ta je charakterizovaná především snahou politické reprezentace i širší veřejnosti úspěšně dokončit vstup země do Evropské unie (2004) a zapojit se do čerpání výhod členství, včetně volného pohybu osob a finančních zdrojů EU. Vedoucí instituce a některé členské státy Evropské unie přitom v tomto přístupovém období a také v letech následujících kladly velký důraz na ochranu menšin a zejména zlepšení situace Romů v kandidátských a nových členských zemích. I když tento nátlak EU podle některých autorů přinesl spíše „nesourodý mix politik, praktik a norem, které podporovaly jak začleňování, tak vylučování“ (Ram 2014: 16; překlad FP), měl nepochybně vliv na omezování projevů otevřeného protiromského rasismu, zejména ze strany politiků na národní úrovni.

Van Baar ukazuje na příkladech ze Slovenska a Velké Británie, jak dochází v rámci neoliberalizace a sekuritizace společnosti k procesům zneviditelnování protiromského rasismu (van Baar 2019). Odkazuje přitom na teoretické koncepty rozpracované jedním z průkopníků *critical race theory* Davidem Theo Goldbergem (Goldberg 2015, 2016). Podle Goldberga (2016: 2278) je pro poslední desetiletí a neoliberální společnosti typické, že se prohlašují za post-rasové. Spolu s tvrzením, že údajně nerozlišují rasy (předchozí rasismy naopak trvaly na objektivní existenci ras), popírají zároveň důsledky předchozích rasistických politik i pokračující strukturální znevýhodnění založené na rasismu. Podle Goldberga je takto „rasa rasisticky vymazána, rasismus zneviditelněn a odlišné dopady [na různé skupiny] jsou poníženy na pouhou nešťastnou souhru náhod“ (Goldberg 2015: 34–35; překlad FP). Se „zneviditelněním“ rasismu dochází také k posunu v tom, jak je vysvětlováno chování připisované jedné skupině. Jak ukázal již Balibar (1991: 21), „rasismus bez rasy“, který se objevuje po druhé světové válce v důsledku delegitimizace biologizujícího rasismu ve veřejném diskurzu, neznamená, že mizelo rasistické uvažování a praxe. Došlo ale k posunu, v němž bylo upozadováno téma biologické dědičnosti a nadřazenosti některých ras a namísto toho byla zdůrazňována údajná neslučitelnost životních stylů či tradic určitých skupin obyvatel.

V základu slova „nepřízpůsobivý“, které je jedním z klíčových pojmů ve sledovaných politikách nulové tolerance, je obsaženo, že se nositel tohoto označení nemůže přizpůsobit. (Na rozdíl od nepřizpůsobeného – ten se přizpůsobit ještě může, ale právě proto se tento výraz příliš nepoužívá). Stejně tak „neplatič“ nemůže nikdy doopravdy zaplatit. Podobně jako – v rasistickém uvažování o světě – Rom nemůže přestat být Romem. Nevyužitím samotného označení Rom a jeho nahrazením zástupným znakem jako je „nepřízpůsobivý“ nebo „neplatič“ se aktér nejen chrání před obviněním z rasismu, ale především spiklenecky pomrkává na své publikum: „Neumlčeli mě, pořád říkám jinými slovy to samé.“ Charakter označení „nepřízpůsobivý“ a „neplatič“ má pro mnoho z těchto aktérů výhodu v tom, že je jeho základem široce přijímané rasistické uchopení toho druhého jako radikálně odlišného, jehož odlišnost není možné překonat. Výraz předstírá, že popisuje proměnlivou „nerasovou“ charakteristiku, ale dělá to způsobem, který předpokládá, že změna této charakteristiky není možná a je dána původem.

Vymezení rasově odlišných druhých je aktem, který určuje hranice komunity, do které ti, kterým je připisována jiná rasa (jiné chování), patří. Termín „nepřízpůsobivý“ je jedním z klíčových pojmů užívaných nejen v dobovém mediálním diskursu, ale, jak ukážeme dále, i v konkrétních aplikacích politik nulové tolerance. Je pro něj typické, že je často používán ve spojení se slovem občan, kde stojí v silné opozici k pojmům „slušný“, „normální občané“. Propojením s pojmem občan dochází ke zdůraznění, že „nepřízpůsobivý“ je někdo, kdo

porušuje normy společnosti, narušuje její řád. Naopak zdůrazněním „slušného občanství“ těch, kteří si stěžují a cítí se ohrožení, dochází k zvýraznění jejich nároku na to, aby někteří byli chráněni proti těm druhým. Zvýraznění občanství zároveň zvýrazňuje kolektivnost problému – nejde o individuální situaci, ale společenský problém. „Nepřízpůsobiví“ jsou ohrožením pro společnost jako celek, společenský řád.

Dalším častým logickým řetězcem či slovním spojením používaným v článcích týkajících se nulové tolerance jsou výrazy „ghetto“ a („romská“, „problémová“ a v pozdějších textech „vyloučená“) „lokalita“. Také využití těchto termínů slouží v mnoha případech jako zástupný znak, který má označovat Romy. Akteři tedy používáním termínů „ghetto“ či „lokalita“ poukazují na to, že nulová tolerance má být či je uplatňována nikoliv plošně, ale selektivně na skupinu obyvatel, kteří ovšem nejsou obvykle otevřeně charakterizováni etnicky, ale nepřímo místem svého bydliště. Zároveň ale mnohdy jak stoupenci, tak i odpůrci těchto politik přímo uvádějí, že cílem nulových tolerancí je „likvidace ghett“ a „odstranění nežádoucích osob z města“ (Kijonka 2006; Balcar 2006; (pur) 2010; čtk 2011; Bartíková 2011; Lesková, Motlová 2012 a další).

4 Sociální práce a dávky jako nástroje nulové tolerance: Praxe českých politik nulových tolerancí

Jak jsme řekli, české politiky nulové tolerance se primárně zaměřují na kontrolu (drobné) kriminality. Od poloviny nultých let ale stále větší pozornost směřují i na sociální oblast, zejména otázku výplaty sociálních dávek.

Již některé z prvních obcí, které se přihlašovaly k politikám nulové tolerance, zdůrazňovaly možnost využívání či spíše omezení výplaty sociálních dávek jako důležitou součást těchto politik. Tyto samosprávy do politik nulové tolerance zapojovaly sociální pracovníky obcí i neziskových organizací. Například vedení Vsetína v roce 2004 v rámci nulové tolerance proti tzv. nepřízpůsobivým strhávalo dluh za nájem v městských bytech a úhradu poplatku za odpad ze sociálních dávek a nechávalo si tyto platby přímo přeposílat na účet obce. Po roce 2005, kdy vstoupila v platnost novela občanského zákoníku, která již městu neukládala poskytnutí náhradního bytu, začalo město vystěhovávat dlužníky a údajně „problémové“ občany. Podle dobového zjištění výzkumníků (Grygar, Stöckelová 2007) se o tom, kdo bude vystěhován z města a za hranice kraje, rozhodovalo na jednání „MěÚ Vsetín, kterého se účastnil starosta, místostarosta, vedoucí odboru sociálních věcí, zástupce terénních pracovníků, zástupci Diakonie“ a další. Tedy již v této debatě vidíme výrazné zapojení aktérů ze sociální oblasti. Kritéria problémovosti přitom byly „konflikty s Neromy“, „konflikty na úřadech a s pracovníky odboru sociální péče“ a „konflikty s ostatními Romy“. Autoři studie přitom vyjádřili obavy, že

„zmiňované politiky nulové tolerance, jsou ve svém důsledku namířeny nejvíce proti lidem disponujícím nízkým kulturním a finančním kapitálem. Taková politika podle nás problémy chudých v této společnosti neřeší, ale spíše je odsouvá a tím je i prohlubuje.“ (Grygar, Stöckelová 2007: 45)

Význam sociálních dávek pro lokální politiky nulové tolerance vzrostl poté, co vláda Jiřího Paroubka připravila balík zákonů, které výrazně proměnily podobu sociálních dávek a sociálních služeb a péče, a které byly silně ovlivněny neoliberálními principy zásluhovosti a individuální odpovědnosti. Jedním z nich byl již zmiňovaný nový zákon o hmotné nouzi, přijatý v roce 2006. Pro politiky nulové tolerance je podstatné, že zákon nově definoval chudinské dávky a pravomoci obecních úřadů uplatňovaných v rámci přenesené (státní) a samostatné (samosprávné) působnosti v řízeních o přiznávání dávek, provádění sociálních šetření, výplatě dávek, kontrole jejich využití, poskytování sociální podpory a péče atd. Limity nově definovaných pravomocí začaly záhy některé obce zkoumat mimo i v rámci politik nulové tolerance.

Příkladem může být město Litvínov, postindustriální severočeské město, které zažilo rapidní ekonomický i sociální pokles po roce 1989, který dopadl na široké skupiny obyvatel. Od konce devadesátých let zde docházelo k prostorové segregaci chudých Romů v sídlišti Janov (často vytlačených z bohatších měst v Česku), což vedlo k růstu sousedského napětí. V roce 2008 zde proběhla jedna z prvních ze série protiromských demonstrací, které se šířily během ekonomické krize v českých (post)industriálních městech. Následně přijatý litvínovský model nulové tolerance se postupně stal vzorem pro mnoho samospráv, zejména v Ústeckém kraji.

Ještě před protiromskými protesty schválila Rada města v březnu 2008 „Projekt minimalizace zneužívání sociálních dávek v Litvínově“. Projekt zavazoval město a jeho sociální pracovníky ke spolupráci s Krajským úřadem Ústeckého kraje a úřadem práce v Mostě. Tato spolupráce měla mimo jiné zajistit, aby lidem, kteří pobírají dávky v hmotné nouzi déle než šest měsíců a žijí především v litvínovské čtvrti Janov, byla část dávek vyplácena pouze v potravinových lístcích.⁶ Sociální odbor MěÚ při zavádění této politiky argumentoval masivním zneužíváním dávek ze strany klientů a jejich utrácením za alkohol, drogy a podobně. Tento postup byl ale kritizován Ochráncem lidských práv (VOP 2008). Jeho hlavní výhrady se týkaly toho, že „Projekt“ zaváděl plošný přístup namísto zákonem stanoveného individuálního posouzení a stavěl rovnítko mezi délkou čerpání dávek a jejich „zneužíváním“, čímž umožnil nerovné zacházení se skupinami osob, které jsou znevýhodněny na trhu práce. Neméně zásadní výhradou bylo, že rada

6 Sociální odbor MěÚ Litvínov začal vyplácet občanům evidovaným na úřadu práce déle než šest měsíců dávky hmotné nouze pouze tzv. kombinovanou formou. Pro všechny pobíratele dávky hmotné nouze byl stanoven poměr kombinovaného příjmu – 70 % formou poukázek versus 30 % peněžní formou.

města (místní samospráva) svým usnesením zasáhla do přenesené působnosti (tj. působnosti podřízené přímo státu) vykonávané pracovníky sociálního odboru. Politická reprezentace samosprávy se tak pokoušela nařizovat způsob práce úředníkům na své radnici, kteří však podle zákona měli vykonávat státní politiku. Na základě opakovaných výzev Ochránce nakonec město od realizace „Projektu“ v roce 2009 oficiálně upustilo. Ještě předtím ale vyhlásilo komplexnější politiku nulové tolerance „nepřízpůsobivým občanům“ (ČTK, ROMEA 2008).

Při vyhlášení a propagaci politiky nulové tolerance od listopadu 2008 vedení města Litvínov využívalo obdobnou rétoriku jako krajně pravicoví organizátoři protiromských demonstrací. Jak neonacističtí demonstranti, tak později vedení města hovořili o nutnosti ochrany „slušné“ a „morální“ (rozuměno etnicky české) většiny před „neslušnými“ a „nepřízpůsobivými“ (rozuměno etnickými Romy), kteří narušují veřejný pořádek. Přijetím této rétoriky se politická reprezentace pokoušela před komunálními volbami získat podporu místní (protiromsky naladěné) veřejnosti. Na rozdíl od řady jiných měst, politika nulové tolerance v litvínovské čtvrti Janov nezůstala pouze předvolebním sloganem.

V první fázi (přelom let 2008/2009) se přijatá opatření zaměřovala především na mapování situace v Janově. K převážně represivním a kontrolním opatřením realizovaným v českém kontextu bezprecedentní koordinací mezi městskou policií a sociálním odborem (zásahy při rušení nočního klidu v ulicích sídliště a v bytech „nepřízpůsobivých“ nájemníků, zákroky proti porušování městských vyhlášek o nakládání s odpady, o volném pohybu psů, denní kontroly heren a restauračních zařízení z důvodu odhalování zneužívání sociálních dávek) byly záhy přidány prvky vycházející ze sociální práce, jako například realizace šetření v domácnostech (Městská policie Litvínov 2009). Na jaře 2009 byla nulová tolerance veřejnosti představena již jako komplexní systém opatření, který zahrnoval jak bezpečnostní prvky, tak prvky ze sociální oblasti. Tento systém je později proponenty nulové tolerance popisován heslem: Sociální práce, prevence a represe.

Cíle a harmonogram politiky nulové tolerance nebyly nikdy zcela jasně definovány, klíčový význam však měla snaha vedení města i jeho pracovníků o kontrolu a omezení migrace Romů na sídliště Janov. V rozhovoru s výzkumníky v roce 2015 pak tehdejší místostarosta Litvínova a krajský zastupitel M. Klika upřesnil:

„Takže my jsme obešli celý Janov, ty terénní, sociální pracovníci ve spolupráci s městskou policií a všude jsme zkontrolovali [...], kde jsme viděli, že je ten problém, tak tam jsme posílali ty tereňáky, aby s nimi začli pracovat. Tam byly rodiny ze Slovenska, jedna komunita, těch přijelo 54, to si nedovedete představit. [...] Ale větší část tady odtud odešla, neříkám, že to nebyl trochu cíl, protože tam byli i nějaký, který tam na Slovensku měli nějaký loupeže, drogy a takový věci. Na druhou stranu, my jsme byli rádi, že se odtud vypakovali, tak to je.“ (Trlifajová a kol. 2015: 28)

K vypuzení „nežádoucích“ obyvatel byl používán jak nátlak prostřednictvím kontrol domácností, tak i omezování výplat dávek. Podle výstupů první fáze nulové tolerance z dubna 2009 mělo být pracovníky odboru sociálních věcí a městské policie zkontrolováno 4 541 osob (2 014 bytů), tedy více než dvě třetiny tehdy trvale hlášených osob v Janově. I když tyto kontroly (nazývané aktéry obvykle „monitoring“) neprokázaly žádnou větší migraci na sídliště,⁷ byly v návaznosti na ně odejmuty nebo pozastaveny dávky 123 rodinám, které v žádostech o dávky o svém bydlišti „nahlásily nepravdivé údaje, nebo je neaktualizovaly“.

Město Litvínov v následujících letech opatření přijímaná v rámci nulové tolerance dále rozvíjelo a zpřesňovalo. V roce 2011 přijalo komplexní Plán nulové tolerance, který jasně demonstruje zásadní úlohu, kterou v rámci tohoto opatření měli sociální pracovníci, sociální služby a také úřad práce. Plán zahrnoval mimo jiné důslednou kontrolu a posuzování majetku osob žádajících o výplatu dávek hmotné nouze (vlastnictví vozidla, vybavení bytu atd.), udělování pokut za narušování veřejného pořádku a občanského soužití a jejich následné vymáhání v součinnosti s finančním odborem města a odborem sociálních věcí, výměnu informací o „problémových“ osobách mezi městskou policií, sociálním odborem a sociálními pracovníky neziskových organizací (Oblastní Charita Most, Diakonie, K-centrum, Člověk v tísni o.p.s., TJ Baník Kopisty), zřízení městské ubytovny UNO („ubytovny pro nepřizpůsobivé občany“), vymáhání plateb za odpad ve spolupráci se sociálním odborem, kontroly heren a odebírání dávek hmotné nouze klientům, kteří byli přistiženi při hře na výherním automatu, noční kontroly domácností ve spolupráci sociálního odboru a městské policie atd.

Široká škála přijímaných opatření nebyla zaměřena jen na to, aby se pod jejich tlakem „nežádoucí“ obyvatelé vystěhovali. Měla směřovat i k disciplinaci (především prostřednictvím povinné práce a povinné školní docházky) a omezení přítomnosti „nežádoucích“ obyvatel (Romů) ve veřejném prostoru. V Janově byly krátce po zavedení nulové tolerance odstraněny lavičky z parků a zrušena stará dětská hřiště a přijaty dvě obecní vyhlášky o veřejném pořádku (2010 a 2013). Na jejich základě začala městská policie vybrané obyvatele Janova pokutovat za sezení na schodech, obrubnicích, na vlastní donesené židli či jiném předmětu ve venkovním prostoru, případně za srocování na chodníku, vstup na trávník, pouštění hudby ve veřejném prostoru či hlasitý hovor (Trlifajová a kol. 2015: 48). V rámci posilování dohledu nad veřejným prostorem byl v Janově rozšířen a modernizován kamerový systém a také zřízeno detašované pracoviště městské policie v Janově. Rozsah propojení mezi bezpečnostní a sociální oblastí přitom podtrhuje i skutečnost, že tato ohlašovna městské policie sloužila zároveň i jako detašované pracoviště odboru sociálních

7 Naprostá většina kontrolovaných osob (96,5 %) měla hlášený trvalý pobyt v místě svého bydliště, mimo Litvínov měla trvalý pobyt hlášena jen 2 % kontrolovaných osob, přičemž jen u 15 % z nich šlo o osoby, které by měly hlášený trvalý pobyt na Slovensku (0,3 % celkového počtu).

věcí (Tošner a kol. 2010). Při disciplinaci a vypuzování obyvatel využíval Odbor sociálních věcí města Litvínov rovněž státní politiku zaměstnanosti. V rámci tzv. veřejné služby (do jejího zrušení Ústavním soudem ČR na podzim 2012) a dále pak v rámci veřejně prospěšných prací zapojoval odbor sociálních věcí nezaměstnané obyvatele Janova pod hrozbou odebrání dávek především do úklidových a dohledových prací a na jejich výkon dohlížela také městská policie (Trlifajová a kol. 2015: 69).

Výše uvedená praxe ukazuje na důležitost úzké spolupráce a sladění cílů mezi obcí, prosazující politiky nulové tolerance, a státní institucí, určenou k prosazování politiky zaměstnanosti, tedy úřadem práce, jak vysvětlovala v roce 2011 starostům obcí tzv. Šluknovského výběžku zástupkyně mosteckého úřadu práce i prostřednictvím médií:

„Spolupráce obcí s úřadem práce je při řešení sociální problematiky nezbytná a při Nulové toleranci v Litvínově se velmi osvědčila. Důležité je působit na dlouhodobě nezaměstnané lidi, zvyšovat jejich pracovní dovednosti a pobízet je k aktivnímu hledání práce.“ ((bar) 2011)

Ve variantách nulové tolerance, které se objevují po roce 2012, tedy poté, co došlo v důsledku tzv. Sociální reformy I. k převodu dávek z obcí na úřad práce a omezení vlivu obcí na jejich výplatu, narostl význam spolupráce mezi obcí a úřadem práce při odebrání dávek a pracovní disciplinaci obyvatel s využitím nízko placených programů státní politiky zaměstnanosti.

Litvínov je příkladem města, kde byly tyto politiky rozvinuty v praxi nejvíce. I přesto, že se zpětně ukázalo, že tyto politiky spíše přispívají ke zhoršení sociální situace (nárůst migrace, odliv lépe situovaných obyvatel, zhoršení vztahů, více viz Trlifajová a kol. 2015), jednotlivé prvky těchto politik přebírala další města v Česku. Zvláště oblíbené bylo rušení laviček a dětských hřišť a městské vyhlášky zakazující sezení mimo ně, které se později ukázaly jako protiústavní. Zásadní roli v propagaci sehrál ústecký krajský radní pro sociální oblast a bezpečnost [sic!], někdejší spoluautor litvínovské nulové tolerance. Ten také stál za snahou podobně komplexní politiky zavést po nepokojích v Duchcově v roce 2013. Kromě osvědčených postupů (policejně prověřovat, zda dostávají majitelé aut či jejich rodinní příslušníci dávky v hmotné nouzi či jinou finanční podporu, a tyto informace předávat úřadu práce, vyhláškami omezit využití veřejného prostoru a posílit policejní složky pomoci aj.), měl úřad práce posílat finančnímu úřadu podněty na vlastníky objektů ve špatném stavu, ve kterých je vypláceno hodně dávek na bydlení, a nabízet veřejně prospěšné práce dlouhodobě nezaměstnaným tak, aby když odmítnou či selžou, mohl jim úřad práce hned odebrat dávky.

5 Z lokálních politik na národní úroveň

Výše popsané politiky se zpočátku omezovaly na lokální, maximálně krajskou úroveň. Jen výjimečně se dostávaly na úroveň státní a obvykle byly zamítnuty (šlo například o návrhy na exekuci sociálních dávek, vyplácení dávek v poukázkách aj.). Toto se ovšem v posledním desetiletí mění. Výše popsané lokální politiky intenzivněji pronikají také na úroveň státní. V následující části textu se zaměříme právě na tento proces.

V letech 2011–2014 vrcholila v České republice ekonomická krize a zároveň probíhaly v řadě měst protiromské demonstrace, často šlo o postindustriální regiony, pro které byl po roce 1989 – kromě výrazného poklesu kvality života a omezené dostupnosti práce (kterou ekonomická krize po roce 2008 ještě znásobila) – charakteristický nárůst prostorové koncentrace Romů. Demonstrace byly obvykle bezprostředně podníceny drobnými místními konflikty a zprávami o údajném přistěhování Romů (Kafková a kol. 2012; Kaiserová, Matoušek 2015). Jestliže zavádění pojmu sociálně vyloučených lokalit přispělo k rámování českých sociálních problémů jako problémů Romů, protiromské protesty tento proces dovršily. Zároveň zviditelnily souvislost nastavení systému dávek s problémem prostorové koncentrace Romů.

Protiromské protesty přejímaly narativy politik nulové tolerance, zvláště v propojování prostorové koncentrace Romů s údajným nárůstem kriminality a zneužíváním sociálních dávek. I přes komplexní problémy, které tyto obce zažívají, je to právě přítomnost Romů, která se stává viditelným projevem zhoršování sociální situace, symbolem „úpadku“ města a pocitu ztráty kontroly nad místem, ve kterém lidé žili celý život. Dobře to ilustruje dopis šluknovských starostů adresovaný vládě, který předcházela sérii protiromských demonstrací v severních Čechách v roce 2011 (citováno podle Šafus 2011, zvýraznění doplněno):

„Nezaměstnanost zde dosahuje až 22 procent a vyhlídky na zlepšení jsou v nedohlednu. Vzdělanostní struktura obyvatelstva je velmi nízká. Mladí, vzdělaní a schopní lidé odsud odcházejí. [...] V posledních měsících zaznamenala se znepokojením města a obce Šluknovského výběžku značný příliv nepřizpůsobivých občanů z Teplicka, Mostecká a dalších větších měst Ústeckého kraje, ale i ze Slovenska. [...] region Šluknovska není v tuto chvíli schopen nabídnout kvalitní životní podmínky pro stávající obyvatele, natož pro tisíce nepřizpůsobivých obyvatel odjinud. Chybí zde školy a školky, učitelé, chybí řada praktických lékařů, chybí pracovní místa, v souvislosti s přenesením agendy sociálních odborů na Úřady práce přestává fungovat i práce sociálních pracovníků s rodinami sociálně slabých osob. Vytvářejí se zde nepřehledná ghetta přistěhovalců [...] vzrostl i nápad (sic!) trestné činnosti, například ve Šluknově až o 200%, lze předpokládat, že budoucnost s nimi

bude více než komplikovaná a pro starousedlíky nebezpečná. V souvislosti s tím pochopitelně roste nespokojenost a obavy místního obyvatelstva, která může lehce eskalovat v otevřené projevy občanské i rasové nesnášenlivosti.“

Protesty přitáhly do (post)industriálních regionů, zájem celostátních médií i čelních politických představitelů. Protiromská rétorika se stala součástí projevu nejen krajně pravicových aktérů, ale i lokálních politiků a místních (neromských) obyvatel a byla běžně přijímána médii, zatímco Romové samotní v tomto procesu neměli téměř žádný aktivní hlas (Kluknavská, Zagibová 2011; Křížková 2013). Rámování problémů chudších regionů jako problémů prostorové koncentrace Romů je posléze přejímáno i politiky na národní úrovni. Zejména v první polovině desátých let je kontrola údajné zvýšené migrace Romů vnímána jako klíčový nástroj pro zmírnění sociálních nepokojů.

Ústředním pojmem se stává tzv. obchod s chudobou. Tento pojem se objevuje v českém prostoru od konce nultých let a ustaluje se k označování poskytování bydlení pro osoby pobírající dávky. Rámování problémů je v řadě aspektů podobné jako u politik nulové tolerance. Obchod s chudobou je spojován s „parazitováním“ na sociálním systému a „zneužíváním“ znevýhodněných skupin obyvatelstva pro vlastní obohacení. Jak ukazuje analýza tohoto pojmu zpracovaná Kupkou a kol. (2012), před negativními dopady obchodu s chudobou je údajně třeba především bránit „starousedlíky“, „slušné občany“, „znepokojené nezúčastněné pozorovatele změny lokalit“, do kterých se příjemci dávek (Romové) přestěhovávají. Boj s obchodem s chudobou se promítl i do tehdejšího (2014) programového prohlášení vlády, která se zavázala, že „zamezí obchodu s chudobou, který spočívá v pronajímání předražených ubytoven hrazených ze sociálních dávek na bydlení“ a otevírá cestu pro změny v zákoně o pomoci v hmotné nouzi pro následující roky.

Dobové debaty o legislativních změnách systému sociálních dávek byly výše popsanými procesy zásadně ovlivněny. Zatímco do roku 2012 přicházely téměř veškeré významné změny v nastavení systému dávek pomoci v hmotné nouzi z popudu vlády a nebyly k nim přidávány žádné pozměňovací poslanecké návrhy, v následujícím období se situace výrazně měnila. Legislativní iniciativy přicházely především od samospráv nebo skupin poslanců, a i v případech, že šlo o takzvané vládní návrhy, reagovaly na poptávku ze strany obcí, případně se snažily poptávku ze strany obcí usměrňovat. Předkladatelé těchto návrhů sami sebe často prezentovali jako zástupce regionů s tzv. sociálně vyloučenými lokalitami. Byli také velmi aktivní v debatách okolo vládních návrhů, které modifikovali poslaneckými návrhy. Podobný posun je možné sledovat i v debatě o státní sociální podpoře, zejména u příspěvku na bydlení.

Podrobná analýza parlamentních debat k přijatým legislativním změnám v zákoně o pomoci v hmotné nouzi z let 2013–2021 (Trlifajová, Pospíšil 2023)

ukazuje, že i když jde v rétorice i navrhovaných opatřeních vysledovat určitou kontinuitu s předchozími neoliberálními změnami sociálního systému, celkově ustupují do pozadí hesla o „aktivizaci“, „inkluzi“ jedince nebo domácností. Klíčovým tématem debat o pomoci v hmotné nouzi je existence vyloučených lokalit a chování jejich obyvatel. Cílem předkládaných změn přitom není zlepšení situace těchto lidí, ale ochrana zájmů těch, kteří žijí v jejich sousedství, „slušných občanů“, jak dobře ilustruje citace z parlamentní debaty o možnosti obcí srážet pokuty ze sociálních dávek (PSP 2021):

„Co ten zbytek slušných lidí, co v těch lokalitách bydlí? Ti přece mají nárok na to mít klid, mají nárok se v klidu vyspat, mají nárok na to, aby jim nikdo nekradl neustále boty, mají nárok na to, jezdit slušně v autobuse společnou MHD. O těch tady nikdo nemluví. Přece o nich je tenhle zákon, aby aspoň dával těmhle problémovým lidem nějakou stopku!“

Opatření se zaměřují na omezení tzv. obchodu s chudobou skrze omezování výše a objemu vyplácených dávek a větší kontrolu obcí nad výplatou dávek na jejím území – podmínění výplaty dávek na bydlení souhlasem obce (PSP 2014), zavádění tzv. bezdoplatkových zón (PSP 2014) a prosazení možnosti obcí srážet příjemcům dávek pokuty přímo z vyplácené finanční podpory (PSP 2018). V rámci těchto novelizací jsou také přímo aplikovány návrhy vycházející z praxí lokálních politik nulové tolerance, jako třeba plošné vyplácení části dávek pomoci v hmotné nouzi v kuponech.

6 Závěr

Politiky nulové tolerance v českém kontextu získávají na významu na lokální úrovni od druhé poloviny nultých let a rezonují zejména v postindustriálních obcích, které zažívají po roce 1989 obecnější pokles kvality života, dostupnosti práce, odliv vzdělanější části obyvatel a nárůst počtu Romů, často vytlačенých z ekonomicky silnějších obcí. Při neexistenci účinných státních sociálních politik a politik podporujících místní rozvoj je v rámci politik nulové tolerance za příčinu existujícího (či očekávaného) úpadku označena přítomnost nebo stěhování takzvaných „neplatičů“, „nepřízpůsobivých“, nebo přímo Romů. K neoliberálnímu diskurzu osobní odpovědnosti (a osobního či kolektivního selhání), který v té době dominoval českým sociálním politikám, tak politiky nulové tolerance přidávají sekuritizační diskurz údajného bezpečnostního ohrožení. Snaží se těchto obyvatel zbavit (odebráním dávek, vystěhováním), či ji alespoň odeslat na určené místo (ubytovny a noclehárny, holobyty), odstranit ji z veřejného prostoru (vyhlášky proti narušování veřejného pořádku) a disciplinovat (náprava prací prostřednictvím institutů veřejné služby a veřejné prospěšných prací).

V rámci politik nulové tolerance se místní samosprávy pokoušejí rozšířit své pravomoci na úkor státu a rozhodovat o tom, kdo a za jakých podmínek bude v obci žít. Využívají k tomu (a přetvářejí) především existující nástroje státní sociální a zaměstnanecké politiky. V souladu s převládající neoliberální logikou, která ve sledovaném období dominuje na národní a mezinárodní úrovni, je jako jedna ze zásadních příčin problémů pojmenována dlouhodobá závislost na sociálních dávkách. Právě legislativní změny, směřující k omezování sociálního státu, „aktivizaci“ a zásluhovosti, otvírají samosprávám příležitost k sankčním a restriktivním postupům vůči marginalizovaným skupinám obyvatel. V rámci politik nulové tolerance je obce nejprve zapojují do místních systémů dohledu, identifikace a trestání nežádoucích obyvatel. S různým úspěchem – ne všechny lokální návrhy jsou aplikované, proti některým z těchto politik vystupují státní instituce (především Veřejný ochránce práv, Ústavní soud ČR). U dalších se ukazuje, že spíše násobí místní sociální problémy. Přesto mají často na místní úrovni politický úspěch a umožňují lokálním aktérům postup na krajskou a státní úroveň politiky a posléze i přímo potenciál ovlivňovat legislativní prostředí.

Politiky nulové tolerance jsou v tomto ohledu jednou z podob identitárních politik, které reagují na široce zažívanou zkušenost ekonomického a sociálního poklesu, která je často mimo možnosti kontroly místních obyvatel – a kterou zároveň není možné vyjádřit v dominantním narativu, jenž sociální problémy individualizuje. Jednoduchým přerámováním problémů českých postindustriálních obcí jako problémů (chování a přítomnosti) Romů vytváří nulová tolerance alespoň performativní pocit kontroly a moci. Nabízí řešení úpadku, který na rozdíl od identifikovaných strukturálních problémů (např. nerovnoměrný regionální rozvoj, nedostupné bydlení, nedostupnost služeb a práce, diskriminace apod.) nevyžaduje rozsáhlejší zdroje státu ani narušení stávajících mocenských vzorců. Navíc navazuje na zakořeněné rasové stereotypy. Politiky nulové tolerance vytvářejí jasnou dělící linii mezi „slušnými občany“ a „nepřízpůsobivými“. Propojením s pojmem „občan“ se utvrzuje postavení těch, kteří spadají do první kategorie. Naopak „nepřízpůsobiví“ (tedy Romové) jsou zobrazeni jako ohrožení pro společnost, a to jako celek, protože porušují společenské normy, její řád. Nulová tolerance tak zásadně přispívá k polarizaci společnosti na rasových základech.

K rozsáhlejšímu pronikání logiky politik nulové tolerance do celostátních politik dochází v návaznosti na ekonomickou krizi po roce 2008 a následně protiromské demonstrace, kdy se sociálně-ekonomický úpadek periferních oblastí České republiky stává předmětem pozornosti institucí na národní úrovni. Je tematizován především prostřednictvím vzniku ghett či tzv. sociálně vyloučených lokalit. Národní politiky přitom opakují dichotomii mezi „slušnými“ a „nepřízpůsobivými“ občany, která byla vlastní aktérům nulové tolerance. Sociální systémy začínají být celostátně vnímány jako nástroje

kontroly Romů, respektive obyvatel tzv. sociálně vyloučených lokalit. Obdobně jako u lokálních politik nulové tolerance se cílem národních legislativních úprav sociálních systémů postupně stává posílení možnosti kontroly obcí nad pobytem, pohybem a chováním těch, které samosprávy a část jejich obyvatel považují za bezpečnostní hrozbu.

V souladu s Wacquantovou tezí citovanou v úvodu tedy v případě politik nulové tolerance v České republice můžeme vidět na počátku restriktci sociálního státu v rámci neoliberálních reforem. Na rozdíl od důrazu státu na posilování jeho represivní role (policejní složky, vězeňství), naše studie upozorňuje na význam místních samospráv, jejichž „trestající ruka“ začíná využívat prostředky a nástroje sociálních politik. Tyto nástroje jsou transformovány v prostředky disciplinace a kontroly Romů nejprve na lokální úrovni a později i na úrovni celostátní. Tyto vzájemné vztahy mezi místními a celostátními politikami a mezi neoliberálními změnami a etnizací a sekuritizací sociálních politik byly zatím v českém kontextu neprávem opomíjeny. Přitom právě tato dynamika mezi aktéry na lokální a národní rovině vede k další proměně sociálního státu. Jeho podoba je výrazně etnizována, tedy zaměřena na kontrolu nad marginalizovanými osobami, které jsou vnímány jako Romové.

Na obdobný proces však upozorňovaly zahraniční studie týkající se například Maďarska nebo Rumunska. Podle Zoltaye (2012) to byli ve zhruba stejném období především místní starostové a maďarské samosprávy, kteří nejen vnášeli agresivní, rasistický a nenávistný diskurz vůči Romům na národní úroveň, ale zaváděli také různé politiky, které směřovaly k omezování výplat sociálních dávek a k segregaci v místním školství. Podobně Thelen a kol. (2011) na příkladu maďarských a rumunských municipalit popisují, jak jsou sociální dávky využívány k posilování místních hierarchií. Tyto podobnosti naznačují, že případ českých politik nulové tolerance je třeba chápat nejen v globálním kontextu neoliberálních trestajících politik, ale i v regionálním kontextu, v němž soupeří o moc, zdroje a definici občanství místní a národní autority.

Literatura

- (bar). 2011. Litvínov radí, jak řešit nepokoje Šluknovského výběžku. *Homér*. 22. 9.
- (pur). 2010. Martin Klika: Bráníme slušné občany Litvínova. *Homér*. 16. 9.
- (rup). 2002. Ústecká ODS slibuje ve svém volebním programu více strážníků. *Právo*. 17. 9.
- (toj). 2009. Všichni společně proti nepřízpůsobivým lidem v ghettech. *Moravskoslezský deník*. 14. 11.
- (ves, jab). 2003. Ústí a Slaný porušení předpisů tvrdě trestají. *Mladá fronta DNES*. 25. 9.
- Balcar, K. 2006. Bruntál nechce ghetto plné přistěhovalců. *Právo – Severní Morava a Slezsko*. 23. 9.
- Balibar, E. 1991. Is there a ‘neo-racism’? In: Etienne Balibar, E., Wallerstein I. (eds.). *Race, nation, class: Ambiguous identities*. New York: Verso, 17–28.
- Barša, P. 2005. Konec Romů v Česku? Kacířské eseje plzeňských antropologů. *Politologický časopis* 12 (1): 67–79.
- Bartíková, P. 2011. Ničí domy? Musí pryč a místo peněz dostanou stravenky. *Mladá fronta DNES – Kraj Moravskoslezský*. 22. 9.
- Člověk v tísní. 2006. *Kampaň Likviduj ghetta!* Dostupné z: <http://ceskaghetta.cz/> [cit. 22. 2. 2023].
- čtk. 2011. Bohumín pošle do ghetta bagry. *Lidové noviny*. 14. 6.
- ČTK, ROMEA. 2008. Vedení města Litvínov vyhlásilo nulovou toleranci nepřízpůsobivým občanům. *Romea.cz*. 27. 11. Dostupné z: <https://romea.cz/cz/zpravy/vedeni-mesta-litvinov-vyhlasil-nulovou-toleranci-nepripisobivym-obcanum> [cit. 22. 2. 2023].
- Danovská, K. 2018. Politika nulové tolerance v českém kontextu. Bakalářská práce. Praha: Ústav politologie FF UK.
- Dixon D, 2005. Beyond zero tolerance. In: Newburn, T. (ed.). *Policing*. Cullompton: Willan Publishing, 483–507.
- Fairclough, N. 1989/1991. *Language and power*. London: Longman.
- Foucault, M. 2002. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové.
- Foucault, M. 2005. *Je třeba bránit společnost: kurz na Collège de France 1975–1976*. Praha: Filosofia.
- Gabal, I. 2006. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, Gabal Analysis and Consulting, Nová škola, o.p.s.
- Goldberg, D. 2015. *Are We All Postracial Yet?* Cambridge: Polity.
- Goldberg, D. 2016. Vanishing points. *Ethnic and Racial Studies* 39 (13): 2278–2283.
- Grygar, J., Stöckelová, T. 2007. *Příčiny a souvislosti stěhování vsetínských Romů z pavlačového domu č.p. 1336 v říjnu 2006*. Zpráva z šetření. Brno: FSS MU.
- Hejnal, O. 2012. Nacionalismus, multikulturalismus, sociální vyloučení a „sociálně nepřízpůsobiví“: Analýza dominantního politického diskursu

- v České republice (2006–2011). *AntropoWebzin*. 8 (2): 47–66. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/nacionalismus-multikulturalismus-socialni-vyloucení-a-socialne-neprizpusobiví-analyza-dominantního-politického-diskursu-v-ceske-republice> [cit. 22. 2. 2023].
- Honysz, R. 2012. Strategická analýza nulové tolerance města Bohumína. Bakalářská práce. Ostrava: Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/10084/95367> [cit. 22. 2. 2023].
- Hurtle, J. et al. 2016. Socially excluded localities revisited. *Geografie* 121 (4): 211–230.
- Jakoubek, M. 2005. Apologie kulturomů (Odpověď Pavlu Baršovi). *Politologický časopis* 12 (2): 181–195.
- Kavanová, L. 2012. Kdo z vás to je? *Respekt*. 1. 1. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/tydenik/2012/1/kdo-z-vas-to-je> [cit. 22. 2. 2023].
- Kijonka, R. 2006. Bohumín nechce žádná ghetta. *Právo – Severní Morava a Slezsko*. 8. 6.
- Kluknavská, A., Zagibová, L. 2013. Neprispôsobiví Rómovia a slušná väčšina? Spravodajský diskurz po násilných udalostiach na severe Českej republiky 2011. *Stredoevropské politické studie* 15 (4): 300–323.
- Kourachanis, N. 2020. *Citizenship and social policy: From post-war development to permanent crisis*. Cham: Springer Nature Switzerland AG.
- Křížková, M. 2013. Analýza mediálního zobrazení Romů v českých médiích od začátku července 2011 do konce května 2012. *Praha: Agentura pro sociální začleňování*.
- Kupka, P., Walach, V., Brendzová, A. 2021. The poverty business: Landlords, illicit practices and reproduction of disadvantaged neighbourhoods in Czechia. *Trends in Organized Crime* 24 (2): 227–245.
- Lesková, I., Motlová, Ž. 2012. Romská ghetta mizí. Padnou také domy v Přívoze? *Mladá fronta DNES – Kraj Moravskoslezský*. 3. 8.
- Mareš, P., Sirovátka, T. 2008. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluze) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44 (2): 271–294.
- Matysová, B. 2016. Politika nulové tolerance v Duchcově a Litvínově jako (společnost polarizující) politika disciplinace. Diplomová práce. Praha: Katedra sociologie FF UK.
- Městská policie Litvínov. 2009. *Zpráva o stavu a činnosti městské policie (za rok 2008)*.
- Mitchell, K. 2011. Zero tolerance, imperialism, dispossession. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies* 10 (2): 293–312.
- MPSV. 2004. Národní akční plán sociálního začleňování na léta 2004–2006. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/documents/20142/833915/220704.pdf/25cf2458-2655-f35e-0801-6109cb5f8e0b> [cit. 22. 2. 2023].

- Newburn, T., Jones, T. 2007. Symbolizing crime control: Reflections on zero tolerance. *Theoretical Criminology* 11 (2): 221–243.
- Ram, M. H. 2014. Europeanized hypocrisy: Roma inclusion and exclusion in Central and Eastern Europe. *JEMIE* 13 (3): 15–44.
- [PSP ČR]. 2014. *Novela z. o pomoci v hmotné nouzi*. Sněmovní tisk 256. dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/historie.sqw?t=256&o=7> [cit. 22. 2. 2023].
- [PSP ČR]. 2016. *Novela z. o pomoci v hmotné nouzi*. Sněmovní tisk 783. dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/historie.sqw?t=783&o=7> [cit. 22. 2. 2023].
- [PSP ČR]. 2018. *Novela z. o pomoci v hmotné nouzi*. Sněmovní tisk 290. dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/historie.sqw?o=8&T=290> [cit. 22. 2. 2023].
- [PSP ČR]. 2021. Stenozáznam z rozpravy v Poslanecké sněmovně ze dne 9. července 2021. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/2017ps/stenprot/111schuz/s111098.htm> [cit. 22. 2. 2023].
- Ripka, Š., Korábová, M., Tošovský, M., Trlifajová, L., Walach, V. 2014. *Nulová tolerance: Vstupní analýza a databáze*. Praha: SPOT o. s.
- Šafus, M. 2011. Co napsali starostové premiéru Nečasovi (a k čemu to bude dobrý). *Výběžek.eu*. 9. 6. Dostupné z: <https://www.vybezek.eu/5002-co-napsali-starostove-premieru-necasovi-a-k-cemu-to-bude-dobry/> [cit. 22. 2. 2023].
- Thelen, T., Dorondel, S., Szöke, A., Vettters, L. 2011. ‘The sleep has been rubbed from their eyes’: social citizenship and the reproduction of local hierarchies in rural Hungary and Romania. *Citizenship Studies* 15 (3–4): 513–527.
- Tošner, M., Poláková, Z., Indrová, N., Novák, M., Rumpík, V., Židlická, K. 2010. Průmysl sociálního vyloučení: Lokalita Janov. *AntropoWebzin* 6 (1): 17–32. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/prumysl-socialniho-vylouceni-lokalita-janov> [cit. 22. 2. 2023].
- Trlifajová, L. 2021. O ekonomických periferiích a omezování sociálního státu v Česku In: Outrata, F. (ed.). *Demokracie – jak dál?: Rizika a výzvy pro Česko a svět*. Praha: Vyšehrad.
- Trlifajová, L., Pospíšil, F. 2023 (v tisku). From neoliberal restriction to control of the Roma – towards post-neoliberal ethnic welfare. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 59 (6). DOI: 10.13060/csr.2023.053.
- Trlifajová, L., Pospíšil, F., Kučera, P., Matysová, B., Kisoová, B. 2015. *Analýza politik nulové tolerance v Litvínově a Duchcově*. Praha: SPOT-Centrum pro společenské otázky.
- Urban, T. 2012. Koukejte se přizpůsobit! *Magazín Víkend DNES*. 21. 7.
- [Úřad vlády ČR]. 2001. Informace o analýze důvodů vedoucích příslušníky romské komunity k emigraci z České republiky, projednána na zasedání vlády dne 13. listopadu 2002.

- [Úřad vlády ČR]. 2002. Usnesení vlády ČR ze dne 13. listopadu 2002 č.1113 k Analýze možností zintenzivnění a zefektivnění práce v zájmu předcházení sociálního vyloučení v romských komunitách a odstraňování jeho důsledků prostřednictvím k tomu určené agentury.
- van Baar, H., Ivasiuc, A., Kreide, R. (eds.) 2019. *The securitization of the Roma in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan. Dostupné z: https://doi.org/10.1007/978-3-319-77035-2_1 [cit. 22. 2. 2023].
- Veřejný ochránce práv. 2008. Závěrečné stanovisko ve věci postupu Městského úřadu Litvínov při výplatě dávek pomoci v hmotné nouzi formou věcné dávky. Dostupné z: <https://eso.ochrance.cz/Nalezene/Edit/1510> [cit. 22. 2. 2023].
- Wacquant, L. 2009. *Prisons of poverty*. Expanded edition. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- Wacquant, L. 2014. The global firestorm of law and order. *Thesis Eleven* 122 (1): 72–88, DOI:10.1177/072551361453613.
- Wodak R. (ed.). 1989 *Language, power and ideology*. Amsterdam: Benjamins.
- Walach, V. 2014. Nulová tolerance, kontrola zločinu a sociální vyloučení: Analýza související literatury a návržení konceptuálního aparátu k výzkumu nulové tolerance v českých sociálně vyloučených lokalitách. In: Ripka, Š., Korábová, M., Tošovský, M., Trlifajová, L., Walach, V. *Nulová tolerance: Vstupní analýza a databáze*. Praha: SPOT o. s.
- Zolnay, J. 2012. Abusive language and discriminatory measures in Hungarian local policy. In: Stewart, M. (ed.). *Gypsy ,menace': Populism and the new anti-Gypsy politics*. London: Hurst & Co., 25–42.